

Natascha Kampusch

geschreven in samenwerking met
Heike Gronemeier en Corinna Milborn

De diefstal van mijn jeugd

Breekbare wereld

Mijn kindertijd aan de rand van Wenen

Mijn moeder stak een sigaret op en nam een flinke trek. ‘Het is al donker buiten. Denk eens aan wat er allemaal had kunnen gebeuren!’ Ze schudde haar hoofd.

Mijn vader en ik hadden het laatste weekend van februari 1998 doorgebracht in Hongarije, waar hij in een klein dorpje niet ver van de grens een vakantiehuis bezat. Het was aanvankelijk een echte bouwval geweest, met muren die zo vochtig waren dat het pleisterwerk losliet, maar in de loop der jaren had hij het opgeknapt en met mooie, oude meubels ingericht, en inmiddels was het weer zo goed als bewoonbaar. Toch ging ik er niet zo graag heen. Mijn vader had in Hongarije veel vrienden met wie hij graag een borrel pakte, en dankzij de gunstige wisselkoers pakte hij er altijd een paar te veel. Wanneer we ’s avonds naar een kroeg of een restaurant gingen, was ik het enige kind in het gezelschap en zat me dan zwijgend te vervelen.

Net als alle andere keren was ik ook nu met tegenzin meegegaan. De tijd verstreek tergend langzaam, en ik vond het vervelend dat ik nog niet oud en zelfstandig genoeg was om die zelf te kunnen indelen. Ook toen we op zondag het nabijgelegen thermaalbad bezochten, was ik niet overdreven enthousiast. Ik slenterde net mismoedig over het terrein heen en weer toen ik door een kennis werd aangesproken: ‘Heb je soms trek in een glaasje limonade?’ Ik knikte en liep achter haar aan naar het café. Ze was actrice en woonde in Wenen. Ik koesterde een grote bewondering voor haar omdat ze altijd zo’n rust uitstraalde en zo zelfverzekerd overkwam. Bovendien oefende ze het beroep uit waarvan ik zelf stiekem

droomde. Na een tijdje haalde ik diep adem en vroeg: ‘Hoe word je eigenlijk actrice? Denk je dat ik het ook zou kunnen worden?’

Ze keek me met een stralende glimlach aan. ‘Natuurlijk kun je dat, Natascha. Als je het echt wilt, kun je een geweldige actrice worden!’

Mijn hart maakte een sprongetje. Ik had er eigenlijk op gerekend dat ze me niet serieus zou nemen of zelfs zou uitlachen. Dat gebeurde immers wel vaker. ‘Als het zover is, help ik je wel,’ beloofde ze me, en ze sloeg haar arm om mijn schouder. Op weg naar het binnenbad liep ik opgetogen te huppelen en zei tegen mezelf: ‘Ik kan alles, als ik het maar wil en er echt in geloof.’ Zo vrolijk en onbekommerd had ik me al een hele tijd niet meer gevoeld.

Aan mijn uitgelaten stemming kwam echter al snel een einde. Het was al bijna avond, maar mijn vader maakte geen aanstalten uit het zwembad te vertrekken. Ook toen we eindelijk weer terug in het vakantiehuis waren, had hij nog altijd geen haast. Integendeel, hij wilde nog even een dutje doen. Nerveus keek ik op de klok. We hadden mijn moeder beloofd dat we om zeven uur thuis zouden zijn, want ik moest de volgende dag weer gewoon naar school. Ik wist dat ze weer fikse ruzie zouden krijgen als we niet op tijd in Wenen zouden zijn. Terwijl hij op de bank lag te snurken, tikte de tijd onverbiddeijk voort. Toen mijn vader eindelijk wakker werd en we aan de rit naar huis begonnen, was het al donker. Ik zat makkend op de achterbank en zei niets. We zouden veel te laat thuis zijn, mijn moeder zou uit haar vel springen, en alle fijne dingen die er vanmiddag waren gebeurd, zouden helemaal worden overschaduwde. Zoals altijd zou ik tussen twee vuren zitten. De grote mensen verpestten altijd alles. Toen mijn vader bij een tankstation chocolade voor me kocht, propte ik alles in een keer naar binnen.

Pas om half negen kwamen we, tweeënhalve uur later dan afgesproken, bij onze flat aan de Rennbahnweg aan. ‘Stap hier maar uit en ga snel naar binnen,’ zei mijn vader. Hij gaf me een zoen. ‘Ik hou van je,’ mompelde ik, zoals bij elk afscheid. Daarna liep ik over het donkere plein naar ons trappenhuis en deed de voordeur open. In de gang zag ik naast de telefoon een briefje van mijn moeder liggen. ‘Ben naar de film, dadelijk weer thuis.’ Ik zette mijn tas neer en aarzelde even. Daarna legde ik een briefje voor mijn moeder neer waarin ik zei dat ik bij de

onderbuurvrouw op haar zou wachten. Toen ze me even later kwam ophalen, kookte ze van woede. ‘Waar is je vader?’ riep ze kwaad.

‘Die is niet mee naar boven gekomen. Hij heeft me aan de voorkant laten uitstappen,’ zei ik zacht. Ik kon er niets aan doen dat we zo laat waren, en ik kon er ook niets aan doen dat hij niet mee naar boven was gelopen. Toch voelde ik me schuldig.

‘God nog aan toe, jullie zijn gewoon een uur te laat en ik zit me maar zorgen te maken. En dan laat hij je ook nog alleen over het plein lopen? In het donker? Er had wel ik-weet-niet-wat kunnen gebeuren! Ik zal je dit zeggen: je gaat niet meer naar je vader toe. Ik heb er nu schoon genoeg van, hij kan het vergeten.’

Toen ik op 17 februari 1988 ter wereld kwam, was mijn moeder al achtendertig en had ze twee volwassen dochters. Reeds op haar achttiende had ze mijn oudste halfzus gekregen, en nummer twee was ruim een jaar later gevolgd. Dat was aan het eind van de jaren zestig geweest. Mijn moeder had er met twee kleine kinderen alleen voor gestaan en had het amper kunnen bolwerken; ze was kort na de geboorte van de jongste van de vader van de meisjes gescheiden. Het was niet eenvoudig voor haar geweest om de kost voor haar gezinnetje te verdienen. Ze moest voor veel dingen vechten, had geleerd pragmatisch te zijn en zichzelf van alles te ontzeggen, en ze had er alles aan gedaan om haar kinderen erdoorheen te slepen. Sentimentaliteit of verlegenheid had ze zich niet kunnen permitteren, net zo min als ontspanning of een ongedwongen instelling. Op haar achtendertigste, met twee volwassen dochters, was ze voor het eerst van de plichten en zorgen van de opvoeding bevrijd. En precies op dat moment kondigde ik mijn komst aan. Mijn moeder had gedacht dat ze niet meer in verwachting kon raken, en het gezin waarvan ik deel zou gaan uitmaken, bestond al bijna niet meer. Ik gooiden behoorlijk veel roet in het eten: alle babyspulletjes moesten weer tevoorschijn worden gehaald en de dagindeling moest aan een zuigeling worden aangepast. En hoewel ze blij waren met mijn komst en me vaak verwendden alsof ik een prinsesje was, voelde ik me soms het vijfde wiel aan de wagen. Ik moest vechten voor mijn plekje op de wereld, waar de rollen reeds waren verdeeld.

Mijn ouders waren ten tijde van mijn geboorte al drie jaar bij elkaar en hadden elkaar via een klant van mijn moeder leren kennen. Ze had als gediplomeerd coupeuse voor haar gezin de kost verdiend door voor dames uit de buurt kleding te maken en te verstellen. Een van haar klanten was een dame uit Süßenbrunn, dicht bij Wenen, die samen met haar man en zoon een bakkerij en een winkeltje in kruidenierswaren had. Ludwig Koch junior had haar soms gebracht wanneer ze kleren kwam passen en was dan altijd iets langer dan strikt noodzakelijk blijven hangen om nog even wat met mijn moeder te kunnen kletsen. Ze was al snel verliefd geworden op de jonge, rijzige bakker die haar met zijn verhalen aan het lachen maakte. Het duurde niet lang voordat hij steeds vaker bij haar en haar meiden in de grote sociale huurwoning aan de noordrand van Wenen zat. Daar gaat de stad over in de laagvlakte van het Marchfeld en kan Wenen maar niet beslissen wat het wil zijn. De stad is daar een opeenhoping van bebouwing, zonder centrum, zonder gezicht, waar alles mogelijk lijkt en het toeval regeert. Hier liggen industrieterreinen en fabrieken zij aan zij met braakliggende percelen waar de honden uit de buurt in roedels door het opgeschoten gras buitelen. Daartussen doen de kernen van de voormalige dorpjes hun uiterste best om hun identiteit te behouden, maar die bladdert net als de verf op de biedermeierhuisjes langzaam maar zeker af. Overblijfselen uit het verleden maken plaats voor talloze gemeenteflats, utopieën van de sociale woningbouw die met grootse gebaren op een groene weide zijn neergezet en het verder zelf maar moeten zien te rooien. In een van die grote wijken ben ik opgegroeid.

De gemeentewoningen aan de Rennbahnweg waren in de jaren zeventig op de tekentafel ontworpen en vormden het versteende visioen van stadsplanologen die een nieuwe omgeving voor de nieuwe mens wilden creëren: voor de gelukkige, hardwerkende gezinnetjes van de toekomst die in moderne, strak vormgegeven satellietsteden met winkelcentra en goede verbindingen naar het centrum van Wenen zouden worden ondergebracht.

Op het eerste gezicht leek het experiment geslaagd. Het complex telt vierentwintighonderd woningen en meer dan zeventuizend bewoners. De pleinen tussen de flats zijn ruim en staan vol hoge bomen die scha-

duw bieden, en speelplaatsjes worden afgewisseld met arena's van beton en grote grasvelden. Je ziet meteen voor je dat de ontwerpers hun maquettes vol moeten hebben gezet met poppetjes van spelende kinderen en moeders met kinderwagens, ervan overtuigd dat ze een geheel nieuwe en socialer manier van wonen hadden bedacht. De woningen, die in flats van wel vijftien verdiepingen op elkaar gestapeld zijn, waren in vergelijking met de bedompte en veel te kleine huurhuisjes in de stad ruim en goed ingedeeld, voorzien van balkons en uitgerust met moderne badkamers.

Van het begin af aan was de wijk echter een onderkomen voor mensen die naar de stad kwamen om daar te gaan wonen, maar zich er nooit echt thuis gingen voelen: arbeiders uit de Oostenrijkse deelstaten, uit Neder-Oostenrijk, het Burgenland en Stiermarken. Langzaamaan kwamen daar steeds meer migranten bij, met wie de eerste bewoners voortdurend onenigheid hadden vanwege kookluchtjes, spelende kinderen en uiteenlopende ideeën over wat een aanvaardbaar geluidsvolume was. De sfeer in de wijk werd agressiever, er werden steeds vaker nationalistische en racistische leuzen op de muren gekalkt. In het winkelcentrum kwamen meer en meer goedkope winkeltjes, op de grote pleinen voor de winkels hingen overdag jongeren en werklozen rond die hun frustraties in alcohol verdronken.

Vandaag de dag is de wijk gerenoveerd, zijn de flats in bonte kleuren geschilderd en is de metro eindelijk klaar, maar in mijn vroege jeugd was de Rennbahnweg synoniem met 'een slechte buurt'. Iedereen zei dat het gevaarlijk was om 's nachts door de wijk te lopen, en ook overdag was het niet prettig om de groepjes hangjongeren te moeten passeren die doelloos op de pleinen zaten en vrouwen van alles nariepen. Mijn moeder liep altijd met een noodgang over de pleinen en door de trappenhuisen, met mijn hand stevig in de hare geklemd. Ze was een erg resolute, gevatte vrouw, maar ze vond het vreselijk om tussen de onbeschaafden van de Rennbahnweg te moeten wonen. Ze deed haar best om mij ertegen te beschermen en uit te leggen waarom ze niet graag had dat ik op het plein speelde, en waarom ze de kinderen uit de buurt ordinair vond. Natuurlijk was het voor mij als kind niet altijd gemakkelijk om me daaraan te houden, maar meestal deed ik wat ze zei.

Ik kan me herinneren dat ik als klein meisje vaak vastbesloten was om toch op het plein achter de flat te gaan spelen. Ik bereidde me er urenlang op voor, bedacht wat ik tegen de andere kinderen zou zeggen en kleepte me telkens weer om. Ik koos speelgoed uit voor in de zandbak en legde het weer weg; ik vroeg me af welke pop ik mee moest nemen om snel contact te kunnen leggen. Maar als ik dan ook echt naar het plein ging, bleef ik meestal niet langer dan een paar minuten. Ik kon me maar niet aan het gevoel onttrekken dat ik daar niet thuishoorde. De afwijzende houding van mijn ouders was zozeer deel van mij geworden dat de buurt een vreemde wereld voor me bleef. Ik verloor me liever in dagdromen, liggend op mijn bed in mijn kamer. Deze roze geverfde kamer met zijn felgekleurde tapijt en het bontbedrukte gordijn dat mijn moeder had gemaakt en dat overdag gesloten bleef, hulde me in een beschermende cocon. Hier smeedde ik grootse plannen en dacht ik urenlang na over waarheen het leven me zou voeren. Ik wist in elk geval zeker dat ik me in die buurt nooit thuis zou voelen.

Tijdens de eerste maanden van mijn leven vormde ik het middelpunt van het gezin. Mijn grote zussen verzorgden de nieuwe baby alsof ze aan het oefenen waren voor later. De een voedde me en deed me schone luiers om, de ander nam me mee de stad in en paradeerde met mij in de draagdoek door de winkelstraten heen en weer. Voorbijgangers bleven staan en bewonderden mijn brede lach en fraaie kleertjes. Ze vertelden mijn moeder er de mooiste verhalen over. Mijn moeder stortte zich vol overgave op mijn kleding en zorgde ervoor dat ik al van jongs af aan in fraaie kleertjes gehuld ging, die ze avond aan avond zelf in elkaar zette. Ze koos bijzondere stoffen uit, zocht in modebladen naar de nieuwste modellen of kocht in boetiekjes kleinigheidjes voor me. Alles werd op elkaar afgestemd, tot aan mijn sokken aan toe. In een stadswijk waar de meeste vrouwen met krulspelden en de meeste mannen in trainingsbroeken van parachutestof door de supermarkt sloften, zag ik eruit als een kleine mannequin. Ze legde niet alleen zo de nadruk op mijn uiterlijk omdat ze duidelijk wilde maken dat we anders waren; het was voor haar ook een manier om haar liefde te tonen.

Voor een kordate, vastberaden vrouw als zij was het moeilijk om

plaats te maken voor gevoelens, of het nu de hare of die van anderen waren. Ze was niet het soort moeder dat haar kind voortdurend vastpakte om het een knuffel te geven en ze voelde zich nooit op haar gemak wanneer er iemand huilde of juist overdreven veel affectie toonde. Mijn moeder, die al zo jong volwassen had moeten worden omdat ze moeder werd, had in de loop der tijd een dikke huid gekregen. Ze dulde geen ‘zwakte’, niet bij zichzelf en niet bij anderen. Als kind heb ik vaak gezien dat ze verkoudheden met louter wilskracht de baas werd of met haar blote handen de dampend hete borden uit de afwasmachine pakte. ‘Een indiaan kent geen pijn’ was haar credo: van een zekere hardheid zul je niet slechter worden, sterker nog, dan kun je de wereld beter aan.

Mijn vader was in dat opzicht juist het tegendeel. Hij nam me altijd meteen in zijn armen als ik een knuffel kwam halen en speelde maar al te graag met me – als hij tenminste wakker was. Toen hij nog bij ons woonde, heb ik hem namelijk vooral slapend meegemaakt. Mijn vader ging vaak ’s avonds laat uit en dronk dan veel met zijn vrienden. Hij was dan ook niet bepaald geschikt voor het beroep van bakker. Hoewel hij de zaak van zijn vader had overgenomen, lag zijn hart niet bij dat ambacht, en het vroege opstaan kostte hem de grootste moeite. Hij bleef vaak tot middernacht in de kroeg rondhangen en kon amper zijn bed uit komen wanneer om twee uur ’s nachts de wekker ging. Na het bezorgen van de broden lag hij urenlang te snurken op de bank. Dan keken mijn kinderen uiterst geboeid naar het langzame rijzen en dalen van zijn reusachtige, kogelvormige buik. Ik speelde graag met die grote, slapende man: ik legde mijn teddybeer tegen zijn wang, versierde hem met linten en strikjes, zette hem hoedjes op en lakte zijn nagels. Wanneer hij ’s middags wakker werd, tilde hij me op en zwierde me door de lucht en toverde hij gummibeertjes en andere verrassingen uit zijn mouwen. En daarna trok hij er dan weer op uit, naar de kroegen en cafés van de stad.

In die tijd was mijn oma het middelpunt van mijn bestaan. Ze dreef samen met mijn vader de bakkerij, en bij haar voelde ik me thuis en geborgen. Ze woonde maar een paar minuten rijden bij ons vandaan, maar het was een andere wereld. Süßenbrunn is een van de oude dorpjes aan de noordrand van Wenen waarvan het landelijke karakter niet

door de oprukkende stad is aangetast. In de rustige zijstraatjes staan oude eengezinswoningen met tuinen waarin nog groenten wordt verbouwd. Het huis van mijn oma, met een kruidenierswinkeltje en een bakhuisje, zag er nog net zo uit als bijna honderd jaar geleden.

Mijn oma kwam uit de Wachau, een schilderachtig deel van het Donaudal met zonnige, steile hellingen waar druiven werden geteeld. Haar ouders waren wijnboeren, en zoals in die tijd gebruikelijk was, moest ook mijn oma al op jonge leeftijd helpen in het bedrijf. Ze vertelde altijd vol weemoed en nostalgie over haar jeugd in die streek, die in jarenvijftigfilms met Hans Moser altijd als bijzonder idyllisch werd afgeschilderd. En dat terwijl haar leven in die schilderachtige omgeving altijd om werken, werken en nog eens werken had gedraaid. Toen ze op de pont over de Donau een bakker uit Spitz leerde kennen, zag ze haar kans schoon om aan het leven te ontsnappen dat al helemaal voor haar was uitgestippeld en trouwde ze met Ludwig Koch, die vierentwintig jaar ouder was. Het is moeilijk voor te stellen dat ze louter uit liefde met hem in het huwelijk trad, maar ze heeft haar hele leven lang met genegenheid over hem gesproken. Ik heb hem zelf nooit gekend, omdat hij kort na mijn geboorte overleed.

Mijn oma was zelfs na al die jaren in de stad een boerse, tikje buitennissige vrouw gebleven. Ze droeg wollen rokken met gebloemde schorten eroverheen, ze had haar haar altijd in de krul, en wanneer ik mijn gezicht tegen haar rok drukte, rook ik gebak en kamferspiritus. Ik hield zelfs van de lichte alcoholgeur die altijd om haar heen hing. Als dochter van een wijnboer dronk ze bij elke maaltijd een groot glas wijn, alsof het water was, maar ze wekte nooit de indruk ook maar aangeschoten te zijn. Ze bleef haar gewoonten trouw, kookte op een oude houtkachel en maakte haar pannen met een ouderwetse harde borstel schoon. Bijzonder veel aandacht kregen haar bloemen. Op het grote erf achter het huis stonden talloze potten, tonnen en een grote oude deegkuip op betonplaten die in het voorjaar en de zomer in eilandjes van paarse, gele, witte en roze bloemen veranderden. In de aangrenzende boomgaard groeiden abrikozen, kersen, kwetsen en heel erg veel ribessen. Het contrast met de Rennbahnweg had bijna niet groter kunnen zijn.

Tijdens de eerste jaren van mijn leven was mijn oma voor mij syno-

niem met ‘thuis’. Ik logeerde vaak bij haar, liet me op chocola trakteren en knuffelde met haar op de oude bank. ’s Middags ging ik vaak naar een vriendinnetje verderop waar ze een zwembad in de tuin hadden, fietste ik met de andere kinderen uit de straat door het dorp en verkende nieuwsgierig een omgeving waarin je je vrijuit kon bewegen. Toen mijn ouders later in die buurt een winkel begonnen, fietste ik vaak naar mijn oma, een paar minuten verderop, en verraste haar met een bezoekje. Ik weet nog dat ze vaak onder de droogkap zat en me niet hoorde aanbellen. Dan klom ik over het hek, ging door de achterdeur naar binnen en had de grootste pret als ik haar kon laten schrikken. Met de krulspelden nog in haar haar zat ze me dan door de keuken achterna – ‘Wacht maar totdat ik je te pakken krijg!’ – en liet me ‘voor straf’ in de tuin werken. Ik vond het heerlijk om samen met haar de donkerrode kersen te plukken of de ribes- sen voorzichtig van de zwaarbeladen takken te rissen.

Mijn oma schonk me niet alleen vele onbekommerde uren vol geborgenheid, maar leerde me ook hoe je in een wereld waar geen plaats is voor gevoelens toch ruimte daarvoor kunt maken. Wanneer ik bij haar logeerde, ging ik bijna elke dag met haar mee naar de kleine begraafplaats die even buiten het dorp tussen de weidse akkers ligt. Het graf van opa met de glanzende zwarte grafsteen lag helemaal achteraan, aan een pas met grind bestrooid paadje bij de muur van het kerkhof. ’s Zomers scheen de zon fel op de graven neer, en afgezien van af en toe een auto die door de hoofdstraat voorbijreed, hoorde je alleen het tsjirpen van de krekels en de zwermen vogels boven de akkers. Mijn oma legde verse bloemen op het graf en huilde zachtjes in zichzelf. Toen ik nog klein was, probeerde ik haar altijd te troosten: ‘U moet niet huilen, oma, opa ziet u liever lachen!’ Later, toen ik op de lagere school zat, begreep ik dat de vrouwen in mijn familie, die hun zwakheden in het dagelijks leven niet wilden tonen, toch een plekje nodig hadden waar ze hun gevoelens de vrije loop konden laten. Een verborgen plek, alleen voor hen.

Toen ik ouder werd, begon ik me tijdens de bezoeken aan de vriendinnen van mijn oma, die doorgaans op het bezoek aan de begraafplaats volgden, steeds vaker te vervelen. Als klein kind had ik het heerlijk gevonden wanneer de oude dametjes me volpropten met taart en me het hemd van het lijf vroegen, maar op een bepaald moment had ik

geen zin meer om in die ouderwetse woonkamers met die donkere meubelen en kanten kleedjes te zitten, waar je niets mocht aanraken, en naar de oudjes te luisteren die over hun kleinkinderen praatten. Mijn oma nam het me heel erg kwalijk dat ik zo ‘afkerig’ werd en zei op een dag dat ze misschien maar beter een ander kleinkind kon zoeken. Ik was diep beledigd toen ze inderdaad een ander klein meisje dat regelmatig bij haar in de winkel kwam met ijsjes en snoep begon te verwennen.

Aan die onenigheid kwam snel een einde, maar daarna ging ik steeds minder vaak in Süßenbrunn op bezoek. Omdat mijn moeder altijd al een tamelijk gespannen verstandhouding met haar schoonmoeder had gehad, kwam het haar helemaal niet zo slecht uit dat ik daar steeds minder vaak ging logeren. Zoals zo vaak het geval is bij grootouders en kleinkinderen werd onze band wat minder hecht toen ik eenmaal naar de lagere school ging, maar ze bleef mijn rots in de branding. Ze had me namelijk een portie vertrouwen en geborgenheid meegegeven waar ik thuis tevergeefs naar had gezocht en waar ik een heel leven op kon teren.

Drie jaar voor mijn geboorte begonnen mijn ouders een kleine zaak in levensmiddelen met een *Stüberl*, een inpandig cafeetje, in de Marco Polobuurt, op een kwartier rijden van de Rennbahnweg. In 1988 namen ze ook nog een kruidenierswinkeltje in de Pröbstelgasse in Süßenbrunn over, dat op een paar honderd meter van het huis van mijn oma aan de hoofdstraat van het dorp lag. In een oudroze, gelijkvloers hoekpand met een ouderwetse deur verkochten ze vanachter een toonbank uit de jaren zestig gebak, tijdschriften, delicatessen en vaktijdschriften aan vrachtwagenchauffeurs die hier hun laatste stop hielden voordat ze zich in het Weense verkeer waagden. De schappen waren gevuld met alle kleine dagelijkse boodschappen die je eigenlijk alleen bij de kruidenier haalt omdat je ze in de supermarkt bent vergeten te kopen: pakjes wasmiddel, noedels, doosjes soep en vooral snoep en zoetigheid. Op het kleine erfje stond een roze geverfd, ouderwets koelhuis.

De beide winkels werden later, samen met het huis van mijn oma, het middelpunt van mijn kindertijd. In de winkel in de Marco Polobuurt bracht ik na schooltijd talloze middagen door, terwijl mijn moeder de boekhouding deed of de klanten hielp. Ik speelde met de andere kinde-